

17. Там само. – С. 254.
18. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. – К., 1993. – С. 10-11.
19. Грабович Г. До питання критичного самоусвідомлення в українській думці ХІХ ст.: Шевченко, Куліш, Драгоманов // Літературознавство (ІІІ Міжнародний конгрес українців. Харків, 26-29 серпня). Київ. 1996.

Денисенко В.

“ЦЕЙ ШЛЯХ ПОТРІБНИЙ, КОРИСНИЙ, МНОГОЦІННИЙ” ЛИСТУВАННЯ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА І МИКОЛИ ЛИСЕНКА В КОНТЕКСТІ ГРОМАДСЬКО-МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ В УКРАЇНІ (1876 – 1890 РР.).

Дочка Михайла Петровича Драгоманова Лідія Шишманова по смерті свого чоловіка Івана Шишманова більшість архівів батька передала Болгарській академії наук. А решту (це величезний блок листів) в неї придбав Український науковий інститут у Варшаві, який згодом і видав книгу “Архів Михайла Драгоманова”.

У цьому досить об’ємному фоліанті привертає увагу своєю щирістю і безпосередністю, проникливим поглядом автора на сучасні події у ретроспективі майбутнього епістолярія Миколи Лисенка.

Листи до Михайла Драгоманова – це не лише свідчення широї поваги і вияв захоплення його громадянським подвигом сучасниками. Унікальна епістолярія з давнини віків і хвилює нащадків, і засвідчує про той благодатний вплив великого подвижника на тогочасну культурну спільноту українства.

Спілкування Миколи Лисенка через листи з Михайлом Драгомановим немов задушевна бесіда двох велетнів української культури, двох видатних громадських діячів.

“В ім’я святого розуму, в ім’я хоч найменшої віри в людей, не губить її до тих, котрі шанували, любили Вас із усією сім’єю Вашою, котрі добре цінували хист і талант Ваш на полі розробу народного матеріалу, на полі існування історичних подій в житті народу нашого, і котрі й досі не залишили в серці своєму тих же ширих, гарячих почуттів, – пише другу Микола Лисенко. – Що хоче думайте-гадайте про особисті почуття людей до себе, тільки одного благаю, не думайте, що праця Ваша над народним матеріалом не є потрібна родині. Цей й дійсно цей шлях, виключно цей шлях потрібний, корисний, багатоцінний, силновзаний. Пробі не кидайте його, не цурайтесь! Ніхто тієї роботи, крім Вас, не зробить, будьте певні!” [1].

Скупі рядки листів – німі свідки того великого духовного магнетизму, яким запалював Михайло Драгоманов оточуючих, надихав на велику просвітницьку діяльність. Таким прикладом і є сюжет із друкуванням твору Панаса Мирного (Рудченка) “Хіба ревуть воли, як ясла повні?”. У листі М. В. Лисенка до М. П. Драгоманова 12 квітня 1876 р. із Петербургу (там Микола Лисенко перебував, вивчаючи у відомого російського композитора Миколи Андрійовича Римського – Корсакова техніку оркестрування) [2] повідомляється про домовлення В. Лисевича із М. Стасюлевичем щодо надрукування зазначеного роману українського письменника [3]. Варто зупинитися більш детально на цих постатях. Лисевич Володимир Вікторович (1837 – 1905) походив із української шляхти, народився в с. Денисівці на Лубенщині, навчався у київській гімназії і військовій інженерній школі в Петербурзі. Певний час перебував на військовій службі, згодом закінчив академію генерального штабу. Однак військова кар’єра його не приваблювала і він залишає її. У 1864 р. заснував у своєму селі першу в Україні народну школу з викладанням українською мовою. Його українофільська діяльність призводила до постійних конфліктів із владними структурами. І як наслідок цих сутичок, його було заслано до Сибіру. Володимир Лисевич надавав постійну матеріальну допомогу М. П. Драгоманову. Сучасники йому давали таку характеристику: “Українець з походження, він був українцем і духом, ставлячися негативно до відступників, що забували і свою мову, і свій народ”. Стасюлевич Михайло Матвійович (1826 – 1911) – відомий російський громадський діяч, публіцист, історик, засновник і постійний редактор часопису “Вестник Европы” [4]. В цьому і наступному листі від 24 квітня 1876 р. йдеться як про фінансові справи, так і про цензурні перипетії із облаштуванням видання роману [5].

З листування перед читачем постає надзвичайно багатогранна натура Михайла Петровича Драгоманова, яка не замикається виключно науковими інтересами. Його цікавлять також мистецькі проекти. Так в листі М. Лисенка до М. П. Драгоманова від 18 січня 1876 р. читаємо: “Після Вашого від’їзду ми з Мартинювичем не бачилися до вчорашнього вечора, і він мене запитував, чи отримував я від Вас програми для малюнків 4-х пір року, про які Ви, від’їжджаючи, з ним умовилися”. У листі також йдеться про ілюстрації до пісень Остапа Вереса та А. Брема [6]. Зазначимо, Мартинювич Порфирій Денисович (1856 – 1906) – український художник, етнограф, автор ілюстрацій до українських пісень та дум. “Стара Громада” мала намір видати збірник пісень, приказок та повір’їв “Чотири пори року”. Там, до речі, був задіяний і Олександр Русов [7].

Безперечно, окремою темою епістолярної спадщини двох велетнів української національної думки був преславутий Емський указ 30 травня 1876 р. Особливо перепадало ініціатору цього антиукраїнського заходу

М. В. Юзефовичу.

Царський указ про заборону української мови і обурює, і ранив Лисенківську душу. І боляче йому, насамперед, що нищать рідну культуру, засадничі основи національного ґрунту переверетні, колишні свої “патріоти”. Скільки злих характеристик зустрічаємо у листах на адресу М. Юркевича, який зовсім недавно видавав себе за щирого українця, був донедавна фундатором Київського відділу Географічного товариства і вважався в деяких колах навіть українофілом, а враз став тінювим автором Емського указу. Юзефович Михайло Володимирович (1802 – 1889) походив з української шляхти, родом з Чернігівщини. Один із його предків був вихрест із іудеїв ще за Мазепи. Після закінчення московського шляхетського пансіону служив у Чугуєвському уланському полку. У 1839 р. у чині ротмістра призначено інспектором студентів Київського університету (посада з поліційними функціями, на яку було взято сторонню для учбового закладу людину). Після Кирило-Мефодіївської справи, в якій Юзефович відіграв не найкращу роль стукача, він обіймав посаду помічника куратора Київської шкільної округи і став головою Київської археографічної комісії [8]. Такі люди і проторували “закон, що вбив наше Географічне товариство, – пише М. Лисенко 23 серпня 1876 р. М. Драгоманову – нашу літературну діяльність і видавництво” [9]. І все ж, за будь-яких умов українська думка і слово не вмирає: не дозволяють друкувати, будемо співати. Микола Лисенко у листі 12 березня 1877 р. до свого друга і побратима по духу знайомить з піснею “На прю”:

*На прю! Без ляку і зневіри
За правду, волю, за наш край!
Перелили вже бузувіри
Скорботи чашу через край ...
Повсюди чад, а ворог лютий
Пекельні бенкети справля,
Гнітить скрізь сили неокуті
І точить мозок, наче тля.
Нас мало, друже, але сила
У правді наших дум,
Понесемо ми гордо, сміло, -
На панський регіт і на глум
Новий псалом живого слова, -
В якому неприязнь стара,
А світло лагоди, любові,
Братерства, волі і добра!
У гору стяг! Хай кат шаліє,
Хай стисне нас, але на мить,
Бо іскру ту святу, що тліє,
Не сила ворогу згасить!
Вона з'єдна нас всіх до купи,
Омочить слово у крові, -
І на замучені трупи
Повстануть мучені нові!
На прю ж! До смерті, до загину -
Немає викруту, нема!
І як хто з нас на крок одлине,
Хай буде проклятий всіма!*

Згодом, 12 березня 1877 р. М. Лисенко повідомляв про сприйняття публікою цього твору: “скінчив хор мій югославський гімн (з укр. тексту – “На прю! Без ляку і зневіри”) [10]. До речі автор тексту М. Старицький, а музика М. Лисенка [11].

Народження цього патріотичного музичного шедевра, що, власне, сприймався тоді національно налаштованою українською громадськістю як гімн свободи і омріяної незалежності, співпав з виникненням визвольної боротьби сербів проти турецького поневолення. Мов воцання зраненого серця, линує 23 серпня 1876 р. Лисенковські слова “благаєш Бога, щоб серби самі собі, – не кому іншому, – були зобов'язані визволенням з-під ярма турецького, щоб вони здобули й собі, й братам своїм свободи, самостійності й непідлеглості, дякуючи хіба за поміч з окола, та й то приватну, бо інакше зле буде” [12]. І все ж Київська влада не вітає виконання творів українською мовою. “Я їздив до Дондука (мається на увазі князь О. М. Дондуков – Корсаков – В.Д.) – констатував композитор, – аби він клопотав дозвіл співати по-українському у концерті. Він каже, не то по Вашому, але хоч і по китайському співайте, або хоч національний театр завезіть, – мені ні прикро, ні заздо, але що ж я можу зробити, своєю шкурою вас не затулю” [13]. Із смутком кореспондент повідомляє: “Літературних праць бідно, – я розумію про праці солідні, – бо нема рації писати що будь під сокиру заборони цензурної” [14]. Доводиться вдаватися до всіляких хитрощів, щоб донести до людей українську пісню. Автор у листі 12 грудня 1876 р. повідомляє: “Недавно співав Стрілецький (артист Київської опери тоді виконував на концерті в міському театрі пісні “Ой на гору козак

воду носить” та “Ой джигуне, джигуне” – В.Д.) дві наші пісні. Сенсація величезна була. Поліцмейстер був дозволив, а другого дня згадав дурень своє прегрішеніє: тягали Стрілецького до частини, дак хіба ж він винен? На тім і скінчилося” [15]. Дійшло навіть до того, що рідні народу пісні довелося виконувати мовою жорстоко насадженою царизмом і “в російському перекладі – зазначає М. Лисенко 12 березня 1877 р. – далі Павловська співала мої дві пісні з Шевченка: “Закувала зозуленька у зеленім гаї (Закричала кукушечка во зеленой роще) і жаву “Утоптала стежечку через яр” (Утоптала тропочку)” [16].

З листування постає перед нами Микола Віталійович Лисенко не тільки талановитий український композитор, а й людина різнобічних інтересів, яка свою діяльність підпорядковувала передусім розвою української справи. Його скупі повідомлення своєму адресату про участь у створенні словника української мови (“Учора, коханий мій, міркувалися на словарі ... До літа лежатиме, а з літа визначиться редакція” [17]. 12 жовтня 1876 р.), “Болячка наша – правопис, знов був востаннє зчинив чималу бучу ... Далєбі, мені видається, що гросмейстер наш від філології (мається на увазі П. І. Житецький – В.Д.) каже й пропонує добрий корисний й вигідний правопис” [18]. 18 листопада 1876 р), то знаходить час для популяризації серед українства здобутків світової науки, перекладаючи твори англійського геолога Аргібальда Гейкі (1835 – 1924) (20 жовтня 1877 р.) [19].

З притаманним йому сарказмом ставиться Микола Лисенко до революційних соціал-демократів. У листі 14 березня 1878 р. він пише Михайлу Драгоманову: “.. оце другий день у місті тільки й розмов, що про плакати, які в ночі всюди геть наліплєно по Києву від революційного російського комітету, де розповідається про якогось шпига Норова, якого вбито у Ростові, і, нарешті, комітет той застерігає кожного урядовця і всякого добровольця-шпига, що йому буде така ж кара. Плакат затверджений печаткою виконавчого комітету з девізом: сокира, ніж і револьвер” [20].

Листування двох велетів української культури – свідчення невмирущості народного духу, непоборності нашої нації. А про необхідність долучення до цього історичного джерела досить влучно сказав у листі до М. Драгоманова 29 березня 1879 р. Микола Лисенко: “Хоч я і належу до тих смертних, котрі неохоче водять пером у листах до друзів своїх ... але все те, відповідно Вас, не має безслідно зникнути. Духовно, як-то кажуть, єднаймося, порозуміваймося” [21].

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Архів Михайла Драгоманова, Том 1. Листування Київської старої громади з М. Драгомановим (1870-1895). – Варшава, 1937 – С. 161.
2. Там само – С. 395.
3. Там само – С. 141.
4. Там само – С. 395.
5. Там само – С. 142-143.
6. Там само – С. 140.
7. Там само – С. 395.
8. Там само – С. 342-343.
9. Там само – С. 145.
10. Там само – С. 151.
11. Там само – С. 398.
12. Там само – С. 145.
13. Там само – С. 151.
14. Там само – С. 161.
15. Там само – С. 150.
16. Там само – С. 151.
17. Там само – С. 146.
18. Там само – С. 148.
19. Там само – С. 153.
20. Там само – С. 157.
21. Там само – С. 158-159.